

 НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 346.232

Жулканич Н. М.
 доктор історичних наук, професор кафедри історії
 України Ужгородського національного університету;
Острянюк А. М.
 кандидат історичних наук, доцент, генеральний
 директор Національного архітектурно-історичного
 заповідника "Чернігів стародавній"

**МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ:
 СЬОГОДЕННЯ ЧЕРЕЗ ДОСВІД МИНУЛОГО**

Рецензія на монографію: Нікітін Ю. О. Пореформені міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині XIX ст.: історичний аспект самоврядування: [Монографія] / Ю. О. Нікітін. – Вінниця: ТОВ "Нізан-ЛТД", 2014. – 252 с.

Урбанізація в Україні пройшла декілька етапів, в рамках яких, зважаючи на змінювані історичні умови, відбувалось зростання ролі міст в суспільно-політичному та економічному житті, зосередження промисловості та населення в містах, формування міського способу побутування тощо. При цьому неодмінно виникали питання згуртування міської громади для організації управління таким складним організмом як місто. Як показує досвід, пошуки ефективного балансу між державною владою та місцевим самоврядуванням найчастіше вирішувалися в комплексі з реформуванням державної системи в цілому. Відтак, звернення Ю. Нікітіна до проблем міського самоврядування у другій половині XIX ст. цілком відповідає і вимогам сьогодення, коли децентралізація влади є надзвичайно актуальною, так і логіці пошуку ефективного балансу між державною владою та місцевим самоврядуванням в історичній ретроспективі.

У передмові до монографії обґрунтовано актуальність теми дослідження в її дедуктивній постановці: від необхідності облаштування системи управління в країні (вертикаль влади) до побудови самоврядних структур дотичних до державного управління на місцях. Друга половина XIX ст. – період інтенсивного розвитку міст в Україні в усіх проявах: і кількості населення, і нарощення промислового виробництва, і конструювання міської влади з урахуванням цих змін. Потреба нині вивчати тогочасне міське самоврядування має достатньо суто історичних підстав, які повинні показати здатність місцевої громади до самоорганізації, вирішення проблем міського життя. Звичайно, ситуація початку XXI ст. в усіх аспектах розвитку міст має свої особливості у зв'язку зі зміною темпу життя, інфраструктури міської повсякденності, зростанням політичної культури городян тощо, проте чинники самоорганізації громади, цілі і завдання міських самоврядних інституцій залишилися незмінними, що робить дослідження Ю. Нікітіна вчасним і потрібним широкому колу фахівців.

Історіографія проблеми представлена за проблемно-хронологічним принципом, що відповідає логіці розгортання урбаністичних розвідок та досліджень розвитку структур міського самоврядування на тлі змін методологічних парадигм історіописання. Сучасники міських реформ другої половини XIX ст., на думку автора, більше переймалися вивченням законодавчих підстав самоврядування. Наприкінці XIX – на початку XX ст. фахівці зосередились на аналізі законодавства реформ 1870 та 1892 рр., а також зробили спроби окреслити позитивні та негативні наслідки змін у міському самоврядуванні. Автор узагальнив коло проблем, які цікавили тогочасних дослідників, підкресливши недостатню увагу з їхнього боку до функціонування органів міського самоврядування по впорядкуванню міського життя.

Зміна методологічних орієнтирів у 20-х рр. XX ст. привела, на думку Ю. Нікітіна, до маргіналізації проблем самоврядування в історичних дослідженнях. Лише у 1960-70-х рр. відбулось повернення до історії міст та їхніх структур самоуправління. У 80-х рр. було розширено проблемне поле досліджень міського самоврядування: проаналізовано причини реформування муніципального законодавства, зміни в структурі населення міста, народження буржуазії, інтелігенції, міграції селян тощо.

Якісно новий етап у вивченні проблеми настав наприкінці XX ст. З розпадом Радянського Союзу актуалізувалося вивчення минулого міського самоврядування, яке набуло виразно регіонального спрямування. Відтак, на думку Ю. Нікітіна, склались підстави для вивчення традицій міського самоврядування українських міст, а вдосконалення методологічного інструментарію уможливило урізноманітнення проблематики цих студій. На думку автора, новому поколінню істориків вдалося здійснити неупереджений аналіз законодавчих підстав проведення міської реформи у другій половині XIX ст. в українських землях, а також розглянути її наслідки. В роботах дослідників дедалі виразніше проступала проблема співіснування / протистояння державної влади та самоврядних структур, гострота якої не знята й донині. Розширення джерельної бази досліджень дозволило вийти на аналіз урбаністичних процесів, повному представити розвиток міського комунального господарства, соціальної сфери міст та побуту городян.

Втім, історіографічний огляд дав обґрунтовані підстави автору стверджувати про недостатність, а подекуди фрагментарність вивчення окремих важливих аспектів функціонування міського самоврядування на Лівобережжі, без яких не можливе коректне розуміння його місця й ролі в урбаністичних процесах.

Джерельну базу роботи складає комплекс писемних джерел, в основі якого лежать документальні джерела, статистичні матеріали та періодика. Доповнюють

відомості документів мемуари державних та громадських діячів, а також представників самоврядних інституцій. Таким чином, актуалізована й опрацьована джерельна база є цілком репрезентативною для вирішення завдань дослідження.

Структура дослідження відповідає поставленим завданням. У розділах книги послідовно характеризується кількість, соціальна, конфесійна структура міського населення та його зайнятість. Окрему увагу приділено генезі міського самоврядування на українських землях від часів занепаду Гетьманщини до кінця XIX ст. Простежено процес введення в дію Положень 1870 та 1892 рр., а також формування органів міського самоврядування на основі оновленого законодавства. У останніх двох розділах монографії схарактеризовано зміни, які відбулися у господарській і фінансовій діяльності муніципальних структур, а також зрушення у соціальній сфері життя міст.

Аналіз динаміки чисельності міського населення та факторів, які на неї впливали, дозволив автору виявити особливості змін кількісних показників міського населення у Харківській, Чернігівській та Полтавській губерніях. На це впливали розвиток промисловості, транспорту та торгівлі, які визначали "обличчя" міст та стали рушійною силою їхнього процвітання. Не останню роль в цьому відіграли міграційні процеси, які у пореформений період привели в рух велику масу селян у пошуках кращого життя, часті епідемії та кон'юнктурні коливання ціни на промислові та сільськогосподарські товари. Численні фактори впливу зумовили нерівномірність змін у кількості населення в містах – найбільш інтенсивно розвивались центри промисловості та торгівлі, зокрема Кременчук, Суми, Ніжин, натомість дрібні міста й містечка подекуди показали від'ємну динаміку змін кількості мешканців.

Наведені автором відомості про соціальний, національний та конфесійний склад населення губерній та зміни в ньому, що відбулися у другій половині XIX ст., засвідчили історичну зумовленість розселення етнічних груп на території України, а також в містах зокрема. Багато в чому історичними умовами розвитку зумовлено структуру занятості міського населення, яка урізноманітнилась завдяки розвитку промислового виробництва, занепаду кустарництва, переходом промислів на промислову основу, розвитком традиційних та нових галузей виробництва, піднесенням торговельних відносин. Зрештою, і сільське господарство не втратило своєї актуальності для міщан. При цьому Ю. Нікітін зауважив, що в Полтавській губернії як і на Чернігівщині основна маса підприємств знаходилася в повітах, а не в містах (особливо цукрові та горілчані). Водночас, там, де міщани становили більшість населення, селяни складали другу за чисельністю групу населення і навпаки.

У третьому розділі проаналізовано існуючі підходи до проблем міського самоврядування. Автор доводить, що Жалувана грамота на права і вигоди міст Російської імперії започаткувала відхід українських міст від традицій Магдебурзького права (там де воно було) в бік їхньої трансформації у самоврядні общини нового зразка, а всі подальші зрушення у розвитку міст,

неодмінно відображались на складі міських представницьких органів. Аналіз суспільного та наукового дискурсу навколо складання проекту реформ, його прийняття та реалізації засвідчив усвідомлення його авторами незрілості проблеми реформування міського самоврядування. Водночас, на думку Ю. Нікітіна, це не забезпечило якісної підготовки засадничих документів і в 1870 і 1892 рр.

Проведені реформи створили умови для розвитку міського самоврядування однак на дуже контраверсійній основі, обмеживши участь городян у формуванні самоврядних структур, а також поставивши в залежність співпрацю громадських управлінь і місцевих адміністрацій від поглядів губернаторів на роль і місце самоврядних інституцій в системі державного управління. Такою ж неоднозначною була співпраця міських громадських управлінь та земств. Спільно піклуючись про розвиток медицини та освіти і досягнувши у цій роботі значних успіхів, міські думи і земства сперечалися про обсяги податків, які сплачували городяни на користь земств, та про відсутність контролю за їх використанням думами.

Впродовж другої половини XIX ст. окреслились джерела фінансування діяльності міського самоврядування, основу якого становили надходження від оподаткування нерухомого майна, державних та громадських установ, від продажу торговельних та промислових свідоцтв тощо. Натомість, пріоритетом витратної частини міського бюджету було забезпечення обов'язкових загальнодержавних потреб: утримання державних адміністрацій, поліції, в'язниць, військової повинності, сплати майнового податку державі і земствам, що, на думку автора, в багатьох містах завадило реалізації програм з розвитку комунального господарства та соціально-культурної сфери, унеможливило реалізацію ініціатив місцевих громад. Саме потреби міщан спонукали до створення Вільних пожежних товариств в ситуації, коли державні структури виявилися неспроможними організувати ефективну систему пожежогасіння в містах. Просвітницька діяльність громадських активістів виявилась досить ефективною у вирішенні цієї проблеми. Завдяки зусиллям громадських управлінь у містах зазначених губерній було започатковано контроль за санітарним станом будинків, проводилися асенізаційні роботи, заходи по забезпеченню населення питною водою, нагляд за виробництвом та реалізацією продуктів харчування, освітлення та озеленення міст, налагодження роботи міського транспорту.

Ю. Нікітін вважає, що стараннями самоврядних інституцій було створено мережу лікувальних закладів (лікарні, амбулаторії, прийомні покої, аптеки), діяльність яких базувалася на принципах загальної доступності, ефективності та максимальної безкоштовності. Також активно громадські управління намагалися вдосконалити навчально-виховний процес, навчально-методичне забезпечення і кадровий склад освітніх установ, що сприяло зменшенню кількості неписьменних серед міського населення. Посильною була діяльність громадських управлінь у формуванні бібліотечної мережі – вони брали на себе організаційні функції, а книжковий фонд формувалася коштом меценатів, що дозволило зрушити справу з мертвої

точки. У містах Харківської, Полтавської та Чернігівської губерній, де функціонували музеї, самоврядні інституції ініціювали проведення на їхній базі тематичних лекцій та екскурсій, закликали керівництво місцевих навчальних закладів використовувати музейні фонди у навчально-виховному процесі.

В цілому, монографія Ю. Нікітіна є вагомими внеском у вітчизняну історіографію. У ній розкрито широке коло проблем української історії другої половини XIX ст., всебічно характеризувано розвиток міст і міського самоврядування великого історичного регіону. Порушені у монографії проблеми знайшли оригінальне авторське тлумачення, а дискусійний статус декотрих з них спонукає до подальших роздумів. Відтак, монографія Ю. Нікітіна “Пореформені міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині XIX ст.: історичний аспект самоврядування” є завершеним оригінальним дослідженням актуальної наукової проблеми, яке знайде свого уважного й вдячного читача.

Zhulkanich N. M., doctor of historical sciences, professor of department of history of Ukraine of the Uzhgorodskogo national university;
Ostryanko A. M., candidate of historical sciences, associate professor, director general, National architecturally historical preserve “Tchernihiv is ancient”

City self-government: segodennya through experience of the pas. Review on a monograph: Nikitin Yu. O. the Poreformeni cities of the Poltava, Kharkiv and Tchernihiv provinces in the second half of 19th st.: historical aspect of self-government: [Monograph] / Yu. O. Nikitin. it is Vinnitsya: LTD. “NILAN-LTD”, 2014. – 252 s.

Жулканич Н. М., доктор исторических наук, профессор кафедры истории Украины Ужгородского национального университета;
Острианко А. М., кандидат исторических наук, доцент, генеральный директор, Национальный архитектурно-исторический заповедник “Чернигов древний”

Городское самоуправление: сегодня через опыт прошлого. Рецензия на монографию: Никитин Ю. О. Пореформенные города Полтавской, Харьковской и Черниговской губерний во второй половине XIX ст.: исторический аспект самоуправления: [Монография] / Ю. О. Никитин. – Винница: ООО “Нилан-ЛТД”, 2014. – 252 с.

* * *

УДК 37:001(063)(477.81)

Виткалов С. В.
 кандидат мистецтвознавства, доцент
 кафедри культурології і музеєзнавства, Рівненський
 державний гуманітарний університет
 (Україна, Рівне), gileya.org.ua@gmail.com

НАУКА ЯК КОМПОНЕНТ КУЛЬТУРИ (ЮВІЛЕЙНА НАУКОВО–ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ В М. РІВНЕ)

Кінець року на кафедрі культурології і музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету завершується всеукраїнською науково–практичною конференцією, проведення якої заплановано на 14–15 листопада. У цьому році вона ювілейна, десята. Тож і відмінностей має чимало.

Захід виявився справді підсумком в організації науково–дослідної діяльності у регіональному ВНЗ, адже навіть за статистичними показниками він якісно вирізняється від попередніх. До участі в обговоренні актуальних проблем культури зголосилося 367 осіб, що

репрезентують 60 ВНЗ та науково–дослідних структур, якісний склад яких достатньо високий: 14 докторів наук, 25 професорів, понад 100 кандидатів наук, доцентів, 6 докторантів, понад 60 аспірантів із різноманітних науково–дослідних центрів та секторів, а також керівники національних мистецьких центрів, які активно розробляють наукову культурно–мистецьку проблематику. Є серед учасників й чимало осіб, що мають державні почесні звання народних (заслужених артистів України), є провідними солістами (акторами, диригентами) в українських оперних та музично–драматичних театрах.

Відмінністю цього заходу є також те, що в ньому беруть участь, крім представників України, й дослідники з інших країн, зокрема Кореї, Китаю, Уфимської філії Московського державного гуманітарного університету ім. М.Шолохова (республіки Башкортостан), Ізраїлю, республіки Білорусь, що є аспірантами чи здобувачами наукових ступенів провідних українських ВНЗ, або науковцями, що підтримують тісні контакти з вітчизняними ВНЗ.

Чималий відсоток учасників – студенти старших курсів українських ВНЗ, що, поза сумнівом, згодом поповнять лави вітчизняної магістратури та аспірантури.

Традиційно серед учасників представники ВНЗ I–II рівнів акредитація, чимало з яких є аспірантами або пошукувачами наукових ступенів, понад 20 магістрантів.

Аналізуючи якісний склад учасників, слід зазначити, що вони репрезентують наступні ВНЗ:

Класичні університети: Київський національний університет ім. Т.Шевченка, Донецький національний університет, Львівський національний університет ім. І.Франка, Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, Глухівський національний університет ім. О.Довженка, Житомирський державний університет ім. І.Франка, Маріупольський державний університет, Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника, Мукачівський державний університет, Херсонський державний університет, Кам’янець–Подільський національний університет ім. І.Огієнка, Вінницький національний університет ім. М.Коцюбинського, Ужгородський національний університет.

Науково–дослідні установи: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, Інститут проблем виховання НАПН України, Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України, Національний музей архітектури та побуту України, Національний науково–дослідний реставраційний центр України, Львівська національна галерея мистецтв ім. Б.Возницького, Національна бібліотека України для дітей.

Культурно–мистецькі ВНЗ України: Харківська державна академія культури, Київський національний університет культури і мистецтв (і його Миколаївська та Симферопольська філії), Київський університет ім. Б.Грінченка, Донецька національна музична академія ім. С.Прокоф’єва, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Львівська